

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Етнопсихологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого(магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія

Тема № 3. Психологічна характеристика етнічних спільнот

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л. О.

Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук, доцент
Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Психологічна сутність поняття «етнічна спільність»
2. Основні ознаки етносу
3. Плем'я як форма соціальної організації
4. Поняття «народність» у сучасній науці
5. Нація як найвища форма існування етносу

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю.І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях): навч. посіб. / за ред. О.М.Гомонюк. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с.
2. Коршук Р. М. Етнополітологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 200 с. (<https://alerta.kiev.ua>).
3. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2011. 144 с.
4. Павленко В. М. Етнопсихологія: підруч. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с.
5. Павленко В. М. Етнопсихологія: підручник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с.
6. Пірен М. І. Етнопсихологія: підручник. Київ: Університет Україна, 2011. 448 с.
7. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія. Київ: Каравела, 2011. 264 с.

Допоміжна:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти : Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2015. 271 с.
2. Губко О. Психологія українського народу: наукове дослідження у 2-х кн. Кн. 2: Психологічні особливості наших краян у міжчасі Трипілля – сучасна Україна (Олексій Губко). ТОВ «Видавництво друкарня Діло», 2013. 400 с.
3. Капітон В. П. Український етнос у контексті сучасних цивілізаційних процесів (філософський аналіз): монографія. Київ: ДДФА, 2012. 220 с.
4. Платонюк К. Архетиповість нації: зміст та форми. Тернопіль: Лимар, 2011. 164 с.
5. Психологія мас : навч. посіб. / автор-упорядник Я.Є. Кальба. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 2012. 208 с.
6. Сміт Е. Нація та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.
7. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування:

монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.

8. Яремчук О. В. Мультикультуралізм як принцип консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі. *Вісник Одеського національного університету*. Т. 19 (2). С. 366-375.

Текст лекції

1. Психологічна сутність поняття «етнічна спільність».

У людському суспільстві завжди існувала потреба у глибокому пізнанні етнічних особливостей народів, їхньої поведінки. Ці особливості вивчалися психологами, філософами, істориками, соціологами, географами, економістами, мистецтвознавцями, етнографами, культурологами, релігієзнавцями та демографами. Проблема пізнання етнічних особливостей народів, їхнього характеру, психології та поведінки є актуальною і в наш час, оскільки різноманітні аспекти цієї проблеми набули фундаментального значення в динамічних процесах суспільного розвитку. Етнопсихологія належить до тих наук, які вивчають лише великі групи. Великі групи створюють конкретні соціальні норми, цінності, установки, потреби, які індивід засвоює засобами навчання та виховання в малих групах.

Великі групи поділяються на два види:

1) випадкові (стихійні), вони нетривалі у своєму існуванні, швидкоутворювані та швидко розсіювані, досить різноманітні за складом (наприклад, натовп, глядацька аудиторія, публіка та ін.);

2) закономірно утворені, які склалися в ході історичного розвитку, довготривалі, стійкі у своєму існуванні групи (наприклад, етнос, нація, народність, плем'я; професійні групи, соціальні класи, вікові групи та ін.). Відправним поняттям, з якого починається вивчення науки етнопсихології — це поняття “етносу”. Як же визначається поняття “етнос” у сучасній етнопсихології?

Етнос - від гр. плем'я, народ - це стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень.

Уперше термін "етнічна спільність" було введено до наукового обігу в 1957 р. М.М. Чебоксаровим і М.Г. Левіним. Вони вважали, що це поняття є набагато ширшим у порівнянні з поняттям "народ". Етнічна спільність – це тип великої соціальної групи, який формується та розвивається природно- історичним шляхом і може існувати у двох видах:

- 1) як реальна (компактна) сукупність людей, що завдяки відносній цілісності є самостійним суб'єктом історичного та соціального процесу;
- 2) в дисперсному (розсіяному) стані (входить до чисельніших етнічних спільностей як їх структурне утворення).

2. Основні ознаки етносу

Найвіддаліше визначення етносу, що ґрунтувалося на проведених теоретичних дослідженнях, було запропоновано етнографом Ю.В. Бромлеем. Етнос - це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній

території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі). Окрім такого вузького розуміння поняття етносу, Ю.В. Бромлей розглядає етнос, в широкому розумінні цього слова, як етно-соціальний організм (наприклад, нація з її економічною і політичною спільністю). Основними ознаками етносу в різних формах його існування є:

- 1) наявність шлюбно-сімейних зв'язків;
- 2) спільність території та політичного устрою;
- 3) мова;
- 4) економічна єдність.

Етнічний розвиток відбувається дискретно, що зумовлено внутрішніми і зовнішніми процесами, які певним чином впливають на існування етносу.

В зв'язку з цим виділяють такі способи існування етносів:

1) зародження (етнос з'являється у результаті асиміляції, він є першим у часовому плані); розширення, спосіб, згідно з яким етнос намагається приєднати до себе інші, менші за чисельністю етноси, які територіально розміщені неподалік. Цей період характеризується зростанням самосвідомості. В ході розширення етнос постійно прогресує, оскільки постійно відбуваються внутрішні психологічні процеси, які зумовлюють його неперервний розвиток. Розвиток національної самосвідомості сприяє гармонізації етносу. Цей процес здійснюється до того часу, доки всередині етнічної спільності не будуть виділятися за окремими ознаками нові етнічні групи. Таке прагнення з'являється внаслідок диференціації даної етнічної спільності за певними критеріями;

2) зниження рівня активності чи розпад. Етнос перестає поглинати сусідні етноси, менше виявляє активність і національну свідомість. Процеси, які відбуваються на попередньому етапі сприяють падінню рівня етнічної самосвідомості, призводять до знецінення національних ідей, оскільки особистісні мотиви переважають над національними. Етнос стає легко вразливим, що може призвести до його злиття з іншими етносами, до втрати усіх ознак етносу (території, мови, єдності) або до зовнішньої агресії;

3) перехід розпаду в гомеостаз, тобто статичний стан етносу. Гомеостаз - це рухливий виважений стан етнічної спільності, що зберігається засобами її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу. Наприклад, у стані гомеостазу перебувають індійські племена Північної Америки, що зберегли розвиток і культуру кінця XIX - початку XX століття і не розпалися у зв'язку з наявністю в них високого рівня розвитку етнічної самосвідомості.

Науковцями обговорювалася проблема визначення поняття "етнічна спільність" та його основних ознак. Не викликали заперечень такі ознаки етнічної спільності: спільність мови (за допомогою мови виявляється культура) і спільність території. Щодо ознаки "економічна єдність" такої однаковості не існувало. Деякі дослідники висловлювали думку про те, що економічна єдність визначається політичними, а не етнічними межами і тому притаманна не нації чи етносу, а державі. У вітчизняній психологічній науці дотримуються погляду,

згідно з яким етноси можуть існувати у різних формах.

3.Плем'я як форма соціальної організації

Найпопулярнішою є історично-стадіальна типологія, згідно з якою виокремлюють такі основні форми етносів: клани, плем'я, народність, нація. Водночас у вітчизняній науці найбільш вживаними є такі поняття: плем'я, народність, нація; у зарубіжній - плем'я і нація. Отже, поняття етносу є найширшим у порівнянні з іншими наведеними вище поняттями, якими позначено його форми.

Клани - це групи, які існують у різноманітних формах, у різних суспільствах. Спрощено можна визначити клани як союзи двох типів:

1) родові союзи (загальновідомі шотландські клани), з яких розпочалося утворення політичних інститутів;

2) тотемічні, тобто такі, що є схожими до сімейних союзів на релігійних засадах. Тотемізм - це сукупність релігійних уявлень та вірувань, що ґрунтується на культі тварин чи рослин, які вважаються предками клану, і на вірі в кровні родинні зв'язки між усіма членами клану та з будь-якою твариною або рослиною. Клани, що існували у первісних суспільствах, й дотепер відіграють важливу роль у суспільствах Китаю та Японії. Більш високою, у порівнянні з кланами, формою соціальної організації є плем'я. Існування етносу у формі племені було властивим для первіснообщинного ладу. Основною його ознакою виступає те, що типом соціального зв'язку, який їх об'єднував в єдине ціле, був принцип родинних зв'язків і відносин. До племені належить значна кількість родів і кланів. Плем'я вирізняється своєю внутрішньою формою організації: вождь, рада племені тощо, які вирішують усі важливі питання. Типовим для племені є його незначна чисельність та низька розвиненість продуктивних сил. Племінна самосвідомість ґрунтується на уявленнях про спільність походження усіх членів племені від одного пращура. З плином часу племена та їх союзи трансформувалися у народності.

4.Поняття «народність» у сучасній науці

Народність (чи народ) - це етнічні спільності тих докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Поняття "народ" є багатозначним. Ним позначають і населення міст чи селищ, і спільність, яка пов'язана з певною територією, має власну мову, розвинену культуру, політичний устрій і систему влади. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою. У порівнянні з племенем народність є різноманітнішою, оскільки в ній значно більша кількість членів та існує розшарування на класи. Народи (або народності) вирізняються своєю культурою.

Поступове утвердження капіталістичної формації призвело до появи націй. Під нацією розуміють народ, що живе спільним історичним життям, усвідомлює власну єдність, має спільну історичну пам'ять і досвід, спільні духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ. Націю об'єднують територіальні,

економічні, внутрішні, культурно-інформаційні зв'язки. Основним критерієм та ознакою нації виступає національна самосвідомість. Відсутність свідомості, самосвідомості та пам'яті перетворює націю у населення певної території (Ю. Бромлей). Нація виступає найвищою формою існування етносу. Основними ознаками, що вирізняють націю з-поміж інших етнічних спільностей є не стільки рівень соціально-економічного розвитку, скільки її внутрішня структура, яка ґрунтується не на кровному спорідненні, а на соціальному принципі. Визначальними характеристиками нації є: велика внутрішня згуртованість і високий рівень національної свідомості. Основними ознаками нації виступають:

- спільність мови (для держави спільність мови не обов'язкова);
- спільність території (наприклад, народи Англії та США користуються спільною мовою - англійською);
- спільність економічного життя;
- спільність матеріальної та духовної культури;
- національна самосвідомість.

Лише сукупність цих ознак утворює сутність поняття "нація".

Основою для формування нації виступає колективне усвідомлення почуття спільності, яке виявляється у прагненні жити разом. Найвищою формою прояву цього прагнення є прагнення мати свою державу. Спільність долі є найважливішим чинником формування нації. Представникам нації притаманне відчуття того, що вони об'єднані в одне ціле сумісним володінням спільною спадщиною в минулому і спільною долею в майбутньому (Емерсон).

5. Нація як найвища форма існування етносу

Нація - це історично стійка спільність людей, яка з'явилася завдяки спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, що виявляється у спільності культури. Така спільність складається історично, вирізняється стійкістю, не базуючись на расовій чи племенній ознаці. Наприклад, сучасна італійська нація сформувалася впродовж століть з римлян, германців, етрусків, арабів, греків.

Значення нації для розвитку її представників полягає в наступному:

- а) нація - це стійка форма спільності, що існує тисячоліттями;
- б) нація створює стійку культурну спадщину;
- в) нація формує сильне почуття ідентифікації індивіда із спільністю і виступає провідним чинником його особистісного самовизначення;
- г) нація сприяє появі почуття солідарності між членами спільноти й антагонізму по відношенню до чужих.

Населення України має всі ознаки нації. Тому, українці - це нація.

Існує чітка класифікація етнічних спільностей, згідно з якою з-поміж усіх етнічних спільнот виокремлено кілька "основних етнічних підрозділів", тобто сукупностей людей, які вирізняються найбільшою інтенсивністю етнічних властивостей і є самостійними одиницями суспільного розвитку.

Основними етнічними підрозділами є:

1) "елементарні етнічні одиниці" (мікроетнічні одиниці) - це ті найменші складові частинки основної етнічної спільності, що є межами поділу останньої. Наприклад, сім'я, етнічна група і т. ін.

2) "субетнічні підрозділи" - це спільності, в яких основні етнічні властивості виражені з меншою інтенсивністю, у порівнянні з основними етнічними одиницями (мають певну специфіку), і є складовими частинами цих одиниць. Такі спільності вважаються етнографічними групами. Наприклад, з-поміж українців виділяють: бойків, лемків, гуцулів, поліщуків тощо.

3) "міжетнічні спільноти" (макроетнічні одиниці) - це утворення, до яких належить кілька основних етнічних підрозділів. Міжетнічні спільності характеризуються меншою інтенсивністю етнічних властивостей у порівнянні з іншими етнічними підрозділами. Міжетнічні спільності вирізняються схожими рисами культури та спільною самоусвідомленістю. Це, наприклад, мовні сім'ї та групи (слов'яни, романо-германці тощо) (за Ю. Бромлєєм).

Одна і та сама людина може належати водночас до кількох етнічних підрозділів. Наприклад, українець (основний етнографічний підрозділ, етнос); гуцул (етнографічна група, субетнос)', слов'янин (метаєтнічна спільнота).

Етнічна група - це внутрішній підрозділ етносу, що має етнічну самосвідомість. Найчастіше це поняття використовується для позначення частини етносу, яка проживає на інших етнічних територіях, однак має з власним етносом спільну мову, культуру, віру, відчуття тотожності з ними. Наприклад, компактне проживання українців у Канаді із збереженням української культури та мови.

Національна меншина - це менша за чисельністю група у порівнянні з етнічною, яка не займає панівного положення, представники якої є громадянами цієї держави, однак за етнічними, релігійними чи мовними характеристиками посідають такі позиції, що відрізняють їх від характеристик основної частини населення, і водночас виявляють почуття солідарності з метою збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови.

Однією зі теорій, що пояснюють утворення етнічних спільнот, є енергетична концепція етогенезу Л. Гумільова. Автор концепції виходить з того, що поверхня землі кілька разів за тисячоліття потрапляє під дію короточасних спалахів особливого космічного випромінювання. Воно викликає мутацію того гена людини, який відповідає за сприйняття організмом енергії зовнішнього світу. Такі спалахи і мутації людського гена спричиняють пасіонарний поштовх (від лат. *passio*, *ratio* - активність, пристрасність, жертвовність, чуттєвість).

Річ у тім, що досліджуючи тритисячолітній період в житті Землі - інтервал з XII ст. до н.е. до XIX ст. н.е. («від падіння Трої до поразки Наполеона»), - Гумільов звернув увагу на те, що в цей період етноси виникали не рівномірно й поступово, а спорадично й безладно ("спалахами"), певними групами в різних регіонах (за образним висловом автора, "складається враження, ніби час од часу хтось шмагає батогом земну кулю" і на місцях "рубців" виникають нові етноси). Ці смуги шириною близько 300 км можуть простягатися як у

меридіанному, так і в широтному напрямку. Вони виникають не часто (2-3 рази на тисячоліття; зокрема, протягом згаданого тритисячолітнього періоду Гумільов нарахував дев'ять таких смуг) і майже ніколи не проходять через одне й те саме місце.

Що ж це за смуги і як вони виникають? За гіпотезою Гумільова, вони мають космічне походження. Так, визначивши час виникнення цих “смуг”, дослідник порівняв знайдену послідовність з даними американського астронома Дж. Едді, який, вивчивши діяльність Сонця, побудував графік сонячної активності за 5 тисяч років. Виявилося, що час появи «смуг» хронологічно збігається з мінімумами сонячної активності, або з періодами її зниження. На підставі цих даних Л. Гумільов висловив таку гіпотезу: в період зменшення сонячної активності знижуються захисні властивості іоносфери й окремі кванти чи пучки космічного випромінювання досягають земної поверхні. Тобто, на думку автора, згадувані “смуги” – це місця на земній поверхні, куди падає потік жорсткого випромінювання з Космосу в час найнижчої сонячної активності. Потік космічних променів спричинює, в свою чергу, процес мутагенезу на уражених територіях. Внаслідок мікромутацій у певної кількості осіб (не у всієї популяції) виникає ген пасіонарності, який не впливає на анатомію чи фізіологічні процеси, а деформує лише стереотип поведінки. Пасіонарна ознака є рецесивною генетичною ознакою, яка дає змогу особам, що мають ген пасіонарності – пасіонаріям – абсорбувати біохімічну енергію із зовнішнього середовища, що фенотипно проявляється у вигляді підвищеної активності й гіперпрацездатності. Отже, пасіонарність має енергетичне походження, а на психічному рівні ця гіперенергія може проявлятися в різних формах залежно від місця, епохи, попередніх норм і стереотипів поведінки тощо. Цієї енергії вистачає на те, щоб подолати інерцію старих стереотипів поведінки й запровадити в життя нові, що, як вважає Гумільов, і є головною ознакою народження нового етносу.

Пасіонарність не є корисним надбанням для особи та її близьких, бо вона пов'язана з гальмуванням інстинкту самозбереження у її носіїв. Тому ознака, як шкідлива, не затримується довго в популяції, а відбраковується природним добром. З кожним поколінням кількість осіб, які мають ген пасіонарності, зменшується. Етногенез, за Гумільовим, це поступова втрата системою пасіонарності. І якщо графічно соціогенез описується традиційно спіраллю, то етногенез – спеціальною кривою зміни пасіонарної напруги етнічної системи, яку автор зображує у вигляді кривої “згоряння ватри”, “вибуху порохового складу” чи “в'янучого листа”.

Поява певного числа об'єднаних спільною метою пасіонаріїв на території з достатньо різноманітними ландшафтами може стати пусковим механізмом появи нового етносу. Пасіонарний поштовх спричиняє бурхливий процес етногенезу, що триває 130-160 рр. і завершується виникненням нового етносу з новими поведінковими і культурними стереотипами. Створювані пасіонаріями нові поведінкові стереотипи передаються міжпоколінними зв'язками від пращурів до нащадків наслідуванням і навчанням. Після пасіонарного поштовху етнос проходить кілька закономірних фаз свого розвитку і буття. Повний цикл життя етносу триває близько 1500 років, якщо етнос не гине раніше під дією

зовнішніх причин. Пасіонарна теорія етногенезу – історико-етнологічна теорія Льва Гумільова, яка описує історичний процес як взаємодію та розвиток етносів з утворюючим ландшафтом та іншими етносами. Була опублікована у вигляді статей в рецензованих часописах і депонирована як рукопис "Етногенез і біосфера Землі" в ВІНІТІ, пізніше - як монографії у видавництві ЛДУ (1989 р.) Теорія Гумільова визначає і описує визначення етносу (точніше, три види етнічних систем), вводить поняття пасіонарності, описує типові процеси етногенезу і взаємодії етносів.

Етнічні системи є одночасно:

- біологічно обумовленими співтовариствами людей, подібні левиним прайдам або мурашникам,
- формою пристосування людей до ландшафту,
- взаємно комплементарними групами людей, які усвідомлюють свою єдність і протиставляють себе іншим етнічним системам,
- групами людей з подібним стереотипом поведінки,
- групами людей, які мають загальне походження і синхронну історію,
- стійкими еволюціонуючими системами,
- ієрархичними структурами.

Етнічні системи, у загальному випадку, не є наступними єдностями: мовними, релігійними, культурними, юридичними, хоч і можуть ними бути.

Розрізняють такі види етнічних систем, за ступенем зниження рівня етнічної ієрархії: суперетнос, етнос, субетнос, конвіксія і консорція. Етнічна система є наслідком еволюції етнічної одиниці нижчого порядку або деградації системи вищого; вона знаходиться у системі вищого рівня та вміщує у собі системи нижчого.

Суперетнос – найбільша етнічна система. Вона складається з етносів. Загальний для суперетносу стереотип поведінки є світосприйняттям його членів і визначає їх ставлення до фундаментальних питань життя. Приклади: російський, європейський, римський, мусульманський суперетноси.

Етнос – етнічна система нижчого порядку, зазвичай, у побуті звана народом. Члени етносу об'єднані загальним стереотипом поведінки, мають певний зв'язок з ландшафтом (місцем розвитку етносу), і, зазвичай, мають релігію, мову, політичний і економічний устрій. Цей стереотип поведінки зазвичай називається національним характером.

Субетнос, конвіксія і консорція – частини етносу, зазвичай жорстко прив'язані до конкретного ландшафту й пов'язані загальним побутом або долею. Приклади: помори, старообрядці, козаки.

Етнічні системи вищого порядку зазвичай існують довше, ніж системи нижчого. Зокрема, консорція може пережити своїх засновників.

Субетнос – етнічна одиниця в структурі етносу, що займає проміжне становище між мікроетнічною одиницею (людиною, родиною, консорцією – носіями етнічності) та етносом, існування якої пов'язано з усвідомленням групових особливостей тих або інших компонентів культури.

Субетнічні утворення формуються на базі конвіксій – достатньо усталених груп людей, позначених єдністю побуту та родинними зв'язками, котрі, у свою

чергу, виростають з консорцій – недостатньо ще стійких утворень, але об'єднаних однією історичною долею. До числа консорцій (буквально об'єднаних долею) можна віднести дружини, банди, артілі, гуртки, секти, ватаги. Усталені консорції перетворюються на конвіксії (прикладом чого можуть бути чумацтво, козацтво та ін.), а уцілілі конвіксії – на субетноси (скажімо черкаси, севрюки, козаки).

Субетноси становлять головну етноутворюючу одиницю, призначення якої – підтримувати шляхом внутрішньо-етнічного неантагоністичного суперництва етнічну цілісність, особливо необхідну на такій стадії етогенезу, як зародження етносу. Існує закономірність: спрощення етнічної структури до одного субетносу призводить до деградації етносу або ж до його руйнації, у той же час надмірне ускладнення етнічної структури веде до певної сепарації частини субетносів та етнографічних груп. Прикладом останнього процесу можуть бути черкаси і севрюки, що розчинилися в українському етносі в XVII-XVIII ст.

Конвіксія – група людей з однохарактерним побутом та спільним місцем проживання, існуюча протягом кількох поколінь. Прикладами конвіксій є сільські громади, середньовічні квартали ремісників, дрібні племена.

Консорція – група людей, об'єднаних історичною долею, часто ефемерно на короткий час. Лев Гумільов про консорції: “До цього розряду входять гуртки, артілі, секти, банди та інші нестійкі об'єднання. Найчастіше розпадаються, а часом зберігаються терміном на кілька поколінь. Тоді вони стають конвіксіями”. Прикладами консорцій є землепрохідці, приміром, козаки, котрі підкорили Сибір чи пілігрими, котрі заснували Массачусетс.

У широкому значенні, пасіонарність – спадкова кількісна характеристика, визначаюча здатність індивіда (і групи індивідів) до понадзусиллям, понаднапруги.

Рівні пасіонарності:

Базова класифікація:

- пасіонарність вища за норму (“пасіонарність” у вузькому значенні) проявляється у поведінці як підприємливість, готовність нести жертви заради ідеалу, бажання і можливість змінювати світ, зокрема, свій ландшафт. Висока пасіонарність є рецесивною ознакою.

- пасіонарність на рівні норми (гармонійність) означає, що її носій перебуватиме у рівновазі з навколишнім середовищем.

- пасіонарність нижче норми (субпасіонарність) означає схильність до ледарства, пасивності, паразитизму і зрадництва.

Детальна класифікація:

Л. М. Гумільовим була запропонована і більш тонка класифікація за ознакою пасіонарності, що включає дев'ять її рівнів.

Вищий – шостий, жертвний, людина не вагаючись готова пожертвувати власним життям. Прикладами таких особистостей є Ян Гус, Жанна д'Арк, Протопоп Авакум, Олександр Македонський, Аятола Хомейні.

Трохи нижче лежить п'ятий рівень – прагнення ідеалу перемоги – людина цілком здатна ризикувати життям для досягнення повної переваги, але йти на вірну смерть нездатна. Це патріарх Нікон, Сталін тощо.

Це ж, але у меншому масштабі, проявляється на четвертому рівні – прагнення до ідеалу успіху. Приклади – Леонардо да Вінчі, О. С. Грибоєдов, С. Ю. Вітте. Це рівень перегріву, акматичної фази (четвертий рівень – перехідний).

Нижче йдуть рівні, найхарактерніші для фази надлому – прагнення до ідеалу знання і краси (те, що Л. М. Гумільов називав “пасіонарність слабка, але дієва”). Тут за прикладами є великі вчені, художники, письменники, музиканти, тощо.

Для виходу з фази надлому характерний другий – пошук успіху з ризиком для життя. Це шукачі щастя, ловці фортуни, колоніальні солдати, відчайдушні мандрівники, ще здатні ризикнути життям.

Зі зниженням пасіонарності на зміну їм приходять інші – пасіонарії, котрі прагнуть благоустрою без ризику для життя.

Ще нижче стоїть обиватель – тиха людина, повністю пристосована до навколишнього ландшафту. Це нульовий рівень. Кількісно він переважає у всіх фазах етногенезу (крім обскурації), але лише в інерцію і гомеостаз є провідним у поведінці етносу. При подальшому зниженні пасіонарності приходять особи що мають негативне її значення – субпасіонарії. Вони бувають двох рівнів: -1-го і -2-го. Якщо перші ще здатні на якісь дії, пристосування до ландшафту, то другі неспроможні навіть до цього. Поступово зі своїми взаємознищенням і тиском зовнішніх причин або відбувається загибель етносу, або беруть своє гармонійні особистості.

Л. М. Гумільов неодноразово звертав увагу те, що пасіонарність не корелює зі здібностями особистості, силою волі тощо. Може бути розумний обиватель і досить дурний “учений”, вольовий субпасіонарій і безвладний “жертovníк”, так само і навпаки; це все не виключає і передбачає один одного. Також пасіонарність не визначає такі важливі частини психотипу, як темперамент: вона лише, очевидно, створює норму реакції за цією ознакою, а конкретний прояв визначається зовнішніми умовами.

Таким чином, поняття етнос, нація, народність не є рівнозначними і дозволяють описувати різноманітні соціальні утворення, враховуючи їх специфіку.